

JOAQUIM AMAT-PINIELLA

Un intel·lectual laic

David Serrano i Blanquer, doctor en filologia i director del CILEC
(Centre d'Investigació de la Literatura Europea Concentracionària)

*A la família Amat,
amb estimació i agraïment*

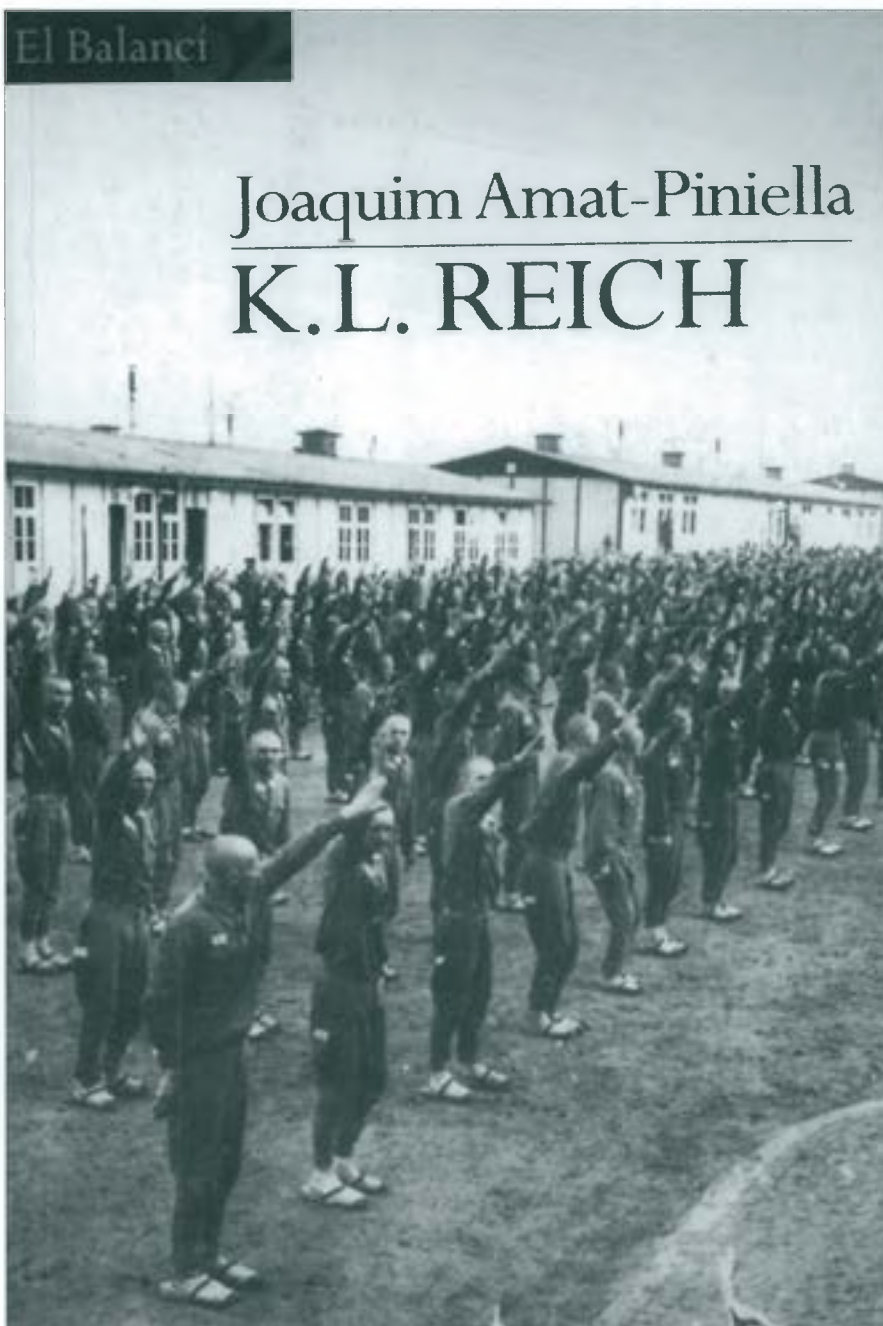
K.L. Reich (Ed. 62, 2001, sobre l'original inèdit de 1945-46) és una de les grans novel·les sobre l'univers concentracionari europeu. Ho és per l'aposta per la ficció com a recurs per buscar algunes claus d'allò inexplicable i per l'amplitud filosòfica i moral que traspuia i que aporta a la reflexió genèrica sobre la condició humana. La perspectiva, feta des del laïcisme lliurepensador, el converteix en un fenomen rellevant, amb aportacions conceptuals que es dibuixen en paral·lel a les de Levi, Antelme, Arendt, Semprún, Kertész... i això té més mèrit encara per ser escrit prèviament, entre 1945 i 1946 i a l'exili.

La novel·la de Joaquim Amat-Piniella, un intel·lectual republicà compromès fins a les darreres conseqüències, no pot ser llegida només des d'una hipotètica adscripció a la literatura concentracionària, cal situar-la, de manera més àmplia, al voltant d'allò que s'ha anomenat literatura de la condició humana, rere la qual s'hi amaga una gran varietat de matisos, propostes i autors que, al seu torn, compten també amb prou referents com per confegir un ventall suficientment ampli per admetre propostes ben diverses. Els seus planteigs mantenen força punts de contacte amb un pensament existencial naixent d'arrels humanistes, la qual cosa fa que sovint es pugui prestar a confusió –atesa la varietat de simbologia cristiana que utilitza, amb estricta finalitat literària, de rendibilitat– la seva adscripció al vessant catòlic o laic d'aquesta tendència del pensament filosòfic d'inicis dels quaranta. Sens dubte, Joaquim Amat-Piniella es troba plenament involucrat en un projecte literari, com polític i filosòfic, plenament laicista, tant per les reflexions, dubtes i propostes plantejades, com per l'evidència mostrada directament perquè el seu discurs se situa en aquest context, la qual cosa en condiciona la lectura.

Arran de la publicació de la seva darrera novel·la *La ribera deserta* (1966), en una entrevista a *El correo catalán*, Amat fa una exposició de la història en clau existencial, a la qual cosa l'entrevistador li pregunta si mai no ha experimentat la reacció d'abandonar la ribera deserta –el “res” sartrià– gràcies a l'impuls religiós. Amat respon amb un categòric “No”, que va seguit d'una justificació més àmplia en resposta a la nova pregunta, clau, de l'entrevistador: “¿Ni aún en los instantes más duros del cautiverio?”, la qual cosa remet el planteig existencial a 1945. En aquesta tessitura, Amat-Piniella resulta ben clar quan respon amb ironia: “No se extrañe. El hombre puede sobrevivir vacío a las peores atrocidades, pero siempre echa de menos un puntal de apoyo. Los que lo tienen son afortunados.”

Se situa per tant al costat de les tesis laicistes, lògicament amb la cura que calia suggerir-ho per no ferir sensibilitats ni censors, que plantegen una actitud

davant de la vida que encara acabarà explicitant més en constatar que "el descubrimiento de la crueldad humana llevada a las últimas consecuencias, provoca necesariamente escepticismo hacia muchas cosas, casi todas las que provienen de los hombres." Un escepticisme que, malgrat que ja veurem que ve donat pel fet de saber-se sol al món –cosa que comparteixen tant autors laics com catòlics- Amat insisteix en la seva adscripció laica en afirmar finalment que només hi ha dues maneres d'aconseguir perdre el sentiment de

soledat que el fa sentir-se buit: "bien encontrando compañía, la religión, vocación artística, sentido del poder, etc., o bien en un cierto escepticismo que le haga sonreír y aceptar el destino."

El pensament i les actituds d'Amat Piniella es poden inscriure perfectament en una tradició republicana federalista, que té els seus fonaments en el lliurepensament propi de la cultura popular o catalanisme popular. Les seves arrels -polítiques i socials- les podem trobar en Abdó Terradas, Pi i Margall o Roca Farreras, per citar-ne alguns. Es tracta d'una tradició liberal, democràtica i d'esquerres, de fortes arrels populars, que culmina en alguna de les tradicions més laiques de l'ERC durant la II República (les que provenien dels corrents sorgits del PRC - Companys i (abans) Layret- o del grup de "L'Opinió" -els anomenats "lluhius", per Joan Lluhi i Vallescà.

La base política filosòfica, més intuïtiva que elaborada, pot comptar amb les aportacions més conegudes del discurs públic i acadèmic d'alguns intel·lectuals

de l'Espanya de preguerra, bastant popularitzats en els ambients ateneístics - cas d'Unamu-no, per exemple- i remet a la consideració que l'home es troba sol davant l'existència i n'assumeix el dolor, l'angoixa de la manca d'explicacions finals, sense poder "salvar-se" per mitjà de cap absolut que es situï més enllà de la seva pròpia consciència. Només resta -com a ajut per tal de poder existir en llibertat- allò que la consciència mateixa ha anat elaborant, amb treball humà: la cultura. La situació-límit de l'horror de *K.L.Reich* pot veure's ben reflectit a *Del sentimiento trágico de la vida*:

"El dolor es el camino de la conciencia y es por él como los seres vivos llegan a tener conciencia de sí. El mundo sufre y el sufrimiento es sentir la carne de la realidad, es sentirse de bulto y de tono el espíritu, es tocarse a sí mismo".

Amat ha assumit aquest sentiment tràgic, com pot veure's en el darrer capítol i especialment en les últimes pàgines del llibre:

"Lo único de veras real es lo que siente, sufre, compadece, ama y anhela, es la conciencia; lo único substancial es la conciencia".

Això pot reflectir-se en "l'altre": els altres éssers dels quals en som solidaris i ens en sentim fraters, com es mostra amb l'escena final del plat de farinetes:

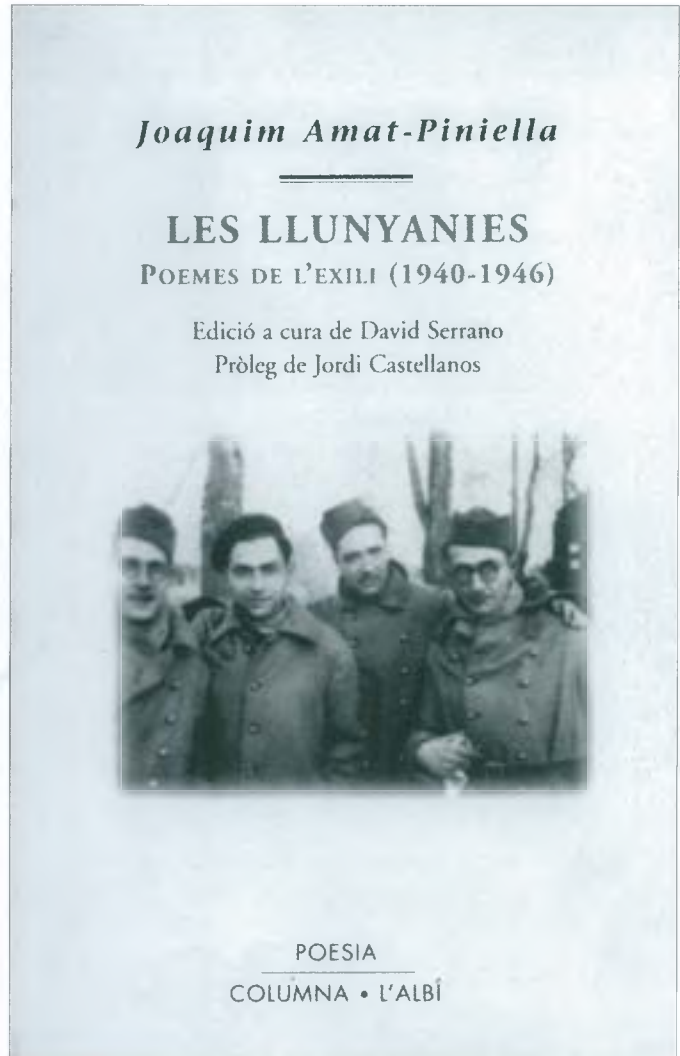
"El hombre de carne y hueso, el que nace y muere - sobre todo muere-, el que come y bebe y juega y duerme y piensa y quiere, el hombre que se va y a quien se oye, el hermano, el verdadero hermano".

Tot plegat anticipa *-avant-la-léttre*, d'aquí la importància de la proposta amatiana- i sense proposar-s'ho, l'Albert Camus de *L'homme révolté* que afirmava:

"Aleshores Déu ja no existeix, ni garanteix, com a conseqüència, la nostra existència; l'home s'ha de determinar a realitzar-se per poder ser."

La soledat, la llibertat, la responsabilitat humanes examinades amb tot el rigor i sistematitzades amb la més lúcida exigència, i la voluntat de tancar l'home en l'home i sotmetre'l a una responsabilitat totalment autònoma, ben cert que són algunes de les claus de la temàtica de la literatura occidental del segle XX, especialment en el període comprès entre els anys 20 i la postguerra de la IIa Guerra Mundial. Perquè el segle XX es caracteritza pel fet que les doctrines completes deixen d'explicar i de dirigir la vida humana. L'horror al "tot" i a la nuesa de l'home, els trobem ja en obres d'inici de segle, en autors com Charles Péguy, André Gide, Pirandello, Huxley, Julien Green, els expressionistes alemanys, o en els drames humans viscuts posteriorment per André Malraux o Albert Camus -i que culminen d'alguna manera en Jean Paul Sartre-: l'home enfrontat al seu destí.

Es tracta d'una actitud que tampoc és exclusiva del laïcisme. També en Georges Bernanos, en certs aspectes en Agustí Bartra i en Joan Sales, l'home és lliure i responsable, i està sol en la nit. La idea que els camins de la nostra vida no estan traçats, sinó que depenen de nosaltres mateixos, que "tot és sempre tornar a

començar" –com afirmarà Bernanos-, que no existeixen fórmules que puguin dictar la nostra conducta, sistemes que puguin tranquil·litzar-nos i procurar-nos la comoditat, és, en resum, una idea generalitzada en la literatura del segle XX.

En qualsevol cas, queden lluny les doctrines de progrés que sostenien amb el seu moviment Víctor Hugo o Lamartine. Les síntesis harmonioses del classicisme i els grans sistemes dels filòsofs es veuen superats per les noves circumstàncies. Des d'aquesta nova perspectiva, privat de l'ajut de les doctrines completes, en les quals ja no es creu, l'home se sent eminentment sol. I en aquesta solitud, no obstant, la seva responsabilitat se li apareix amb una claredat nova i més gran –devé més inquieta, per tant- per tal com ja no té res que el pugui guiar en el seu trajecte vital. La tensió entre aquella solitud i aquesta responsabilitat, aparentment contradictòries, i no obstant això relacionades, està en el fons de les obres de Bernanos, Malraux, Graham Greene, Camus, i és dintre d'aquesta extensa tradició que podem situar Joaquim Amat-Piniella i *K. L. Reich*.

Aquesta tensió paradoxal ha rebut els noms de "tràgica", d'"angoixa", de "destí" i fins i tot d'"absurda", i que, en el cas d'Amat-Piniella caldria potser situar-la entre els conceptes reiterats "d'angoixa" i "destí" amb caràcter cíclic. L'home no creu ja en les explicacions i en les regles de vida que li són donades per ser utilitzades a cada moment, i, tot i això, aquesta absència d'ajuda rebuda de l'exterior no elimina la seva responsabilitat, que esdevé ara més angoixant per a ell, fins al punt que el problema ha acabat per envair tota la literatura occidental i donar-li cert aire "metafísic", quan, de fet, caldria potser pensar més aviat en un aire estrictament "moral". Un dels grans problemes morals de la literatura del segle XX seria, per tant, l'angoixa de la responsabilitat humana per a un home que no admet o que no té guia en l'exercici d'aquesta responsabilitat.

Aquesta solitud moral de l'home, en la qual destaca més clarament la seva inevitable responsabilitat, no exclou en determinats casos l'intent d'un diàleg i una veu requisitòria, com òbviament és el cas de la "Nota de l'Autor" i fins a les darreres ratlles de la novel·la en què planteja la possibilitat d'un "esdevenidor d'esperances", cíclic, i que s'acosta al concepte de "fraternitat còsmica i mediterrània" de què parlarà Camus, en què es reinicien les bodes de l'home amb el món; o al diàleg amb l'eternitat que plantejarà Malraux; o a la unió gairebé carnal entre Déu i Satanàs, que proposa Bernanos. Tots ells amb planteigs que són ben propers a la metàfora final de l'obra amatiana, en què l'Emili comparteix la intimitat de la sofrença amb l'"altre", i compartint en silenci les farinetes i una cigarreta però, sobretot, veient-se reflectit en els ulls de l'altre, la qual cosa genera una mena de solidaritat còsmica - simbolitzada en la creació d'"una definitiva serenitat que res no pertorba" - que possibilita el sorgiment del nou "Home".

El Bé i el Mal –emparentats amb el concepte de Mal Radical, de tradició kantiana i recuperat per Semprún i Arendt- conformen també a *K.L. Reich* realitats relliscoses, relatives a cada situació i difícils de fixar *a priori* en un codi. Se sobreentén així que la moral no és un conjunt de preceptes immutables, sinó una veritable vida moral que brolla perpètuament. Trobem aquí aquella oposició entre dos aspectes de la moral que Bergson havia ressaltat de manera lleugerament diferent, la qual cosa fa que l'aposta comuna per la creació més que no pas per la capitalització faci que es tracti d'unes apostes que van en línia divergent respecte els qui plantegen una concepció del Bé i el Mal entesa com uns sistemes orgànics de valors constituïts, la qual cosa entronca també amb tot el tema de la "zona grisa" que apunta i descriu hàbilment Primo Levi a *Els enfonsats i els salvats*.

J. AMAT-PINIELLA

RODA DE SOLITARIS

Es planteja en Amat de manera subtil la incompatibilitat filosòfica de la llibertat divina i de la llibertat humana, en què s'apunta una solució que va en la línia d'entendre que l'acte moral sigui una elecció i no un simple acte d'obediència, d'aquí que, com els autors representatius de l'existencialisme de l'acció, situï els seus personatges en la situació extrema en què es troben, on les regles convencionals no serveixen per a res. Des d'aquestes situacions fora de les lleis corrents és, precisament, d'on determina el valor moral, sorgit de l'home que exerceix la seva responsabilitat, el seu poder d'actuar, de prendre decisions, com també ho podem veure en algun personatge secundari de *El Àrbol de la ciencia* (1911), de Pío Baroja, o en el desenllaç final de *El vell i el mar* (1952), d'Ernest Hemingway.

Des d'aquesta perspectiva, el procés de formació de l'Emili –el protagonista- s'inicia amb una actitud moral inactiva, tediosa, dintre el procés on interactua –cosa que afavoreix

la seva subsistència física però que enterboleix la seva concepció moral en formació-, la qual cosa el porta a un estat en què:

“La monotonia de l'existència resultava aplanadora: (...). Successió tediosa de les hores i dels dies que segurament li hauria arribat a ser insuportable si l'Emili no s'hagués refugiat, una vegada més, en el món interior que ara poc a poc reconstruïa.”

Aquesta situació física i moral, sotmesa a un seguit de proves de tot ordre –dintre la línia de la novel·la de formació de Bakhtín-, el menaran vers una presa la consciència individual de la possibilitat i la necessitat moral de prendre responsabilitat de les conseqüències dels seus actes –o de la seva inacció-, quant al seu futur i al dels seus companys –en un cert referent balzaquí del personatge que pren dimensió moral col·lectiva-. Això el fa sentir-se “sol a percebre la feixuguesa de tot allò”, soledat basada en el fet que “només ell percep aquell horror indescriptible” i que es resumeix en el fet que “Només ell sentia l'olor acre dels tolls llefiscosos, només ell podia posar a cada gest dels sacrificats el crit que li corresponia.” Només ell, per tant, ha fet ús de la responsabilitat que suposa prendre consciència, la qual cosa lliga amb la dimensió del veritable acte moral.

La soledat davant del món que el circumda el fa entrar en un estat de confusió en què “Només sent nàusees”, un fàstic moral evidenciat pel fet de ser resultat d’“un gran fàstic, un fàstic absolut”. La nàusea consisteix, en aquest sentit filosòfic, a prendre consciència del fet que els nostres actes no estan automàticament justificats. Es tracta de la descoberta definitiva del pes que suposa l'acte de ser lliure (dintre la no-llibertat), cosa que trobem tant en autors cristians com laics, però que només aquests darrers ho afronten en tot el seu sentit, i això és el que li passa a Amat. Un acte que el situa ben sol al món i on la possibilitat de decidir el posa a les portes de l'abisme fins al punt de preguntar-se –primer ell mateix- “Per què? Què sóc?”, “Per què visc?” es planteja en un poema escrit a Mauthausen (*Les llunyanies, poemes de l'exili 1939-1945*, Columna, 1999); i a la novel·la a través del narrador-“On va? No ho sap pas!”. I això li passa, entre altres raons, perquè se sent “absent”, “orfe” i “desplaçat”. Una actitud indecisa que fluctua entre l'escepticisme i la presa de consciència intel·lectual que ha vist fossilitzada en Francesc –l'amic de l'Emili, model ètic juntament amb Werner- i que ara l'obliga a reunir “totes les seves forces morals”; un Francesc que podria ser també l'Emmanuel Fruges de Julien Green - que es demana “Per què m'has creat?”-, o proper al sentiment de vida injustificada que mostra Camus a *L'Etranger*.

Aquesta responsabilitat, que adquirirà més tard un sentit moral, és evidentment sentida primer com horror o excitació, com ho senten els herois de Chesterton, Bernanos o Graham Greene i que, en el cas de l'Emili amatià s'inicia amb la lluita per prendre sentit que simbolitza en la “sang i llot”, cosa que fa difícil poder ser acceptada. Perquè de l'acceptació en deriva també la necessitat de justificació en tant que existència patint/ sentint –prèvia a la pensant-, que porta l'Emili a sentir “repugnància i fatiga”, barrejada amb “indignació” fruit de la constatació vertiginosa de l'absurditat tant del món que l'envolta com de la buidor de la seva existència dintre d'aquest món, que malgrat ser absurd, per “ressò irreal” també, esdevé insistent i obsessionant. Més insistent i obsessionant en la mesura que, malgrat l'existència, és injustificat a ulls del protagonista, però que, lluny de caure en el pessimisme d'arrel nihilista, posa al descobert el vertader paper de l'home: conquerir el seu sentit i la seva justificació, com la que troba més tard l'Emili en preguntar-se sobre els possibles motius de tant horror i que resumeix en aquesta mena d'aforisme d'arrels clarament existencials i solidàries: “En fer-se carn i sang, l'Home intueix que viure és sofrir”. Una justificació que li permet percebre el veritable abast de la condició humana, que troba en “L'Home per damunt del que és accidental” –la qual cosa fa que, en el seu pensament, es faci “gegant”- i que fa que aquella repugnància esdevingui finalment “tendresa i amor per la humanitat”. Però això només és possible quan el vernís que cobreix els costums de la vida tediosa s'ha esvaït, cosa que fa que l'Emili es fixi en l'experiència primitiva i nua del

deportat que menja, aliè a tot el que l'envolta. L'Emili s'identifica en els ulls d'aquell home amb minúscules amb qui comparteix la soferença, el silenci, la cigarreta i les farinetes, i aquesta identificació condueix a la “fraternitat còsmica” de què parlava Malraux, encarnada en sang i patiment.

Només d'aquesta manera és possible de fer ressaltar la responsabilitat que afirmen, i que, curiosament, tant Amat com Camus anomenaran “llibertat”. A aquesta llibertat- o metonímicament “pau interior”- només s'hi podrà arribar quan, a més del descrit, es trobi la raó per comprometre la llibertat en un projecte determinat, que, per a molts d'aquells que van superar traumàticament el 1945, és la solidaritat humana. I és la solidaritat humana perquè ja no es pot concebre l'home aïllat: la fi de la guerra descobreix que l'home està compromès, malgrat tot, a la vida col·lectiva de la qual depèn i que depèn d'ell. Es tracta d'una solidaritat humana entesa com un valor a Amat (perquè creu que hi hem de tendir) i en cap cas com un absolut, la qual cosa exigeix un nou valor: mirar de front la interdependència dels destins humans i acceptar l'acompliment d'un paper en aquesta lluita.

L'existència humana, creadora del sentit de les coses, és per naturalesa esforç perpetu, i si els homes es cansen d'aquesta constant activitat, res ja no tindrà sentit. Cal, per tant, perseverar en l'esforç, com exigeix el narrador al final de *K. L. Reich* en adornar-se del valor que ha tingut en homes com Francesc, Werner o l'Emili: “La llargària del camí no ha de desesperar-nos; quan cadascú haurà triomfat, triomfarà la humanitat sencera”. L'home no és un objecte en el món, sinó una mena de consciència desterrada en ell, d'aquí la soledat amb què afronten la vida aquells qui busquen el seu sentit. És així com l'Emili, i l’“Home” genèric que proposa Amat, a través de la seva consciència, trobarà el seu vertader jo: quan hagi conquerit els seus projectes, amb el sentit que els doni –“la veu requisitòria” especialment, pel que té de discurs moral.